

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית אייר תשס"ד

התכנסות בבית נשיא המדינה לציון יובל לאקדמיה ללשון

חוקרים, אלא גם מסכן סיכון אמתי את קיום המוסד, וכדבר הזה לא תעשינה הטובות שבאומות [...] אני מבקש שלא פקידי תרבות יחליטו בענייני האקדמיה בהינף גרון הדיו, ויכרכו אותנו עם מאות מוסדות תרבות שיש כמותם רבים ועם מוסדות תרבות ששכר העומדים בראשם הוא שכר מופלג. אנו מוסד קטן בלאו הכי וכל צמצום באמצעים העומדים לרשותנו לא רק מקטין אותנו אלא מסכן את קיומנו".

חוקרת הלשון והסופרת הדי"ר קציעה כ"ץ, חברת האקדמיה ללשון, ייחדה את דבריה להערכה ולהוקרה שראויים להן עמיתיה חברי ועדות המינוח. באקדמיה פועלות היום חמש-עשרה ועדות מינוח מקצועיות בתחומים מגוונים וחבריהן עושים את עבודתם בהתמדה, בצנעה ושלא על מנת לקבל פרס. הנה מקצת דבריה של הדי"ר כ"ץ: "אני מבקשת היום להסב את תשומת לבכם אל העושים בלשון שאינם מקרב אנשי הלשון. אלו יושבי ועדות המינוח, המומחים איש איש בתחומו, ובהם משפטים ודיפלומטים, מהנדסי דרכים ויורדי-ים, טייסים ומומחי אריגה, ספרנים ואנשים טכנולוגיה, רופאים ואנשי ביטוח, ואנשי בנקאות, ולא מנתי את כולם, שלא חבל להם על זמנם – במשמע הפשוט והישן של 'חבל על הזמן' – והם פורסים ממנו לטובת הלשון העברית ללא כל תמורה חומרית [...].

מתוך היכרותי עם מקצת אנשי המקצועות שבועדות המינוח אני יודעת שלבד מהיותם מומחים במקצועותיהם הם אוהבי השפה העברית. ערים הם לצליליה ולמקצביה ולדיוקי משמעה. שאם לא כן מה טעם יבקשו להמיר חלקי ספינה לועזיים בעבריים? או לעברת את מערכות ההפעלה של הרכבת? או לגייר את מנגנוני הבקרה של מטוסים?

על עתידה. הפרופ' בראש נדרש גם לענייני הזה המעיב על שמחת היובל: "ממשלת ישראל אינה מיטיבה, כידוע, עם ענייני הרוח. ידה הקמוצה בפת עניים ובצורכי הנכים קמוצה עוד יותר בענייני התרבות. הכסף לספריות, לתאטרות ולמוזאוניים ולשאר מוסדות התרבות ניתן במשורה, וכך

נשיא המדינה ונשיא האקדמיה ללשון

עלתה לו גם לתקציב האקדמיה ללשון. השנה הזאת לבדה קוצצו מאתנו, אדוני הנשיא, 20% מתקציב האקדמיה. צריך אני לומר כי מוזאוניים יש רבים ותאטרות יש כמה וכמה וגם קבוצות כדורגל וכדורסל מצליחות יותר ומצליחות פחות יש למכבר, אבל אקדמיה ללשון העברית יש רק אחת ויחידה. אם מקצצים בבשרם החי של המוסדות האחרים, יש להצטער על הדבר צער רב. אבל אם כל אחד מהם ירים תרומה חלקית בגזרתו, יימצאו כולם מצטרפים זה לזה בהבטחת קיומו של התחום. ואולם כאמור אקדמיה ללשון יש רק אחת, וכל קיצוץ אינו רק נוטל את פת לחמם של

האקדמיה ללשון העברית ציינה חמישים שנה לייסודה בהתכנסות חגיגית בבית הנשיא בירושלים ביום כ"ד באדר תשס"ד (15 במארס 2004) במעמד נשיא המדינה מר משה קצב ובנוכחות חברי האקדמיה ובהם נשיאי האקדמיה בעבר הפרופסורים זאב בן-חיים ויהושע בלאו, חברי ועדות המינוח של האקדמיה, עובדיה וידידיה. שרת החינוך התרבות והספורט הגבי לימור לבנת נעדרה מן ההתכנסות בגלל התחייבות פוליטית שעלתה ברגע האחרון.

האקדמיה ללשון מציינת את שנת היובל לפעולתה בקורת רוח על שהשכילה להעמיד את המרכז הגדול והחשוב לחקר הלשון העברית ועל הישגיה בתחומי התקן והמינוח. נשיא האקדמיה הפרופ' משה בראשור סקר את דרכה של האקדמיה ללשון למן הדיונים המוקדמים על הקמתה בשנת תשי"ט וקבלת "חוק המוסד העליון ללשון העברית" בשנת תשי"ג ועד הימים האלה שמאגרי המילון ההיסטורי ללשון העברית ומאגר המונחים באינטרנט עומדים לרשות ציבור גדול של חוקרים ומורים, כותבים ומתרגמים, עורכים ואוהבי עברית.

עם זה שנת היובל לאקדמיה עומדת בסימן קיצוץ כבד בתקציבה, קיצוץ הפוגע בעבודתה הסדירה של האקדמיה ומאיים

עוד בגיליון

- מדברי נשיא המדינה לאקדמיה ביובלה
- "ממדבר שין" מאת אמנון שפירא
- למד לשוןך
- אירועי שנת היובל

דרמתי או דרמטי

פרובלמטיקה), פרוגרמתי. לעומתם כתובים ב־טי שמות התואר האלה: דוגמטי (וכן דוגמטיקו), כריזמטי, תמטי (וכן תמטיקה). במילון רב־מילים (י' שויקה, תשנ"ז) כתובים ב־תי שמות התואר טראומתי, סיסטמתי, פרוגרמתי, פריזמתי; ואילו שמות תואר אחרים כתובים ב־טי: אסתמטי, ארומטי, דוגמטי, כריזמטי, פונמטי, פריזמטי, פרובלמטי, תמטי, ובשני כתיבים: דרמטי ודרמתי.

הדיון במליאת האקדמיה התמקד בשאלה אם יש מקום וטעם לראות בשמות התואר הנדונים גזירה על דרך העברית. התומכים בכך טענו שכל האפשר יש לגזור את שמות התואר משמות העצם כפי שהם בעברית. במילים אחרות, הכתיב בתי"ו מְשווה למילה צורה עברית. והיה מי שניסח זאת כך: דובר עברית ילידי אינו מבחין בסיומת םֿ בין מילה עברית ללועזית, ועל כן כל שמות התואר שנגזרו משמות בסיומת םֿ דינם אחד – הלועזיים כעבריים. מנגד נטען כי דובר העברית תופס את המילים הללו – הן שמות העצם הן שמות התואר – כמילים לועזיות, וההטעמה המלעילית תוכיח. יתר על כן מדובר בקבוצה קטנה ומקריית של שמות תואר שבלועזית בא בהם ההגה t, אבל למעשה אין קשר של גזירה בין שם העצם המסתיים ב־a לשם התואר המסתיים ב־ati, וכל אחד מהם נשאל לעברית בנפרד, ויעידו שמות תואר שנקלטו בלשונו שאין כנגדם שמות עצם.

היו טענו שיש לתת משקל מכריע לכתיב הרווח. אף עלתה הצעה שלא לקבוע כלל דקדוקי, אלא לקבוע את כתיבה של כל מילה ומילה לעצמה על פי הנוהג בציבור. בעקבות זאת נערכה בדיקה של הכתיבים הרווחים בעזרת מנוע החיפוש google–ישראל באינטרנט, והיא העלתה שבמילה **דרמתי/דרמטי** יש נטייה גורפת לכתיבה בטי"ת דווקא, ואילו בשמות תואר אחרים – **סיסטמתי/סיסטמטי, סכמתי/סכמטי** – נמצא מספר היקרויות שווה בין שני הכתיבים. בדיון במליאה עלתה גם הצעה שלפיה אל לה לאקדמיה לפסוק הלכה בעניין זה, ושני הכתיבים בתי"ו ובטי"ת יכולים לשמש זה לצד זה בלי הכרעה. ההצעה לא נתקבלה, בין השאר בעקבות הטענה שדווקא בענייני כתיב יש חשיבות רבה לאחידות. סוף דבר: רוב חברי האקדמיה תמכו בהמלצה לכתוב את שמות התואר הלועזיים דוגמת השם שבכותרת בטי"ת: **דרמטי**.

רונית גדיש

בקליטתן של מילים לועזיות בלשונו כרוכות כמה שאלות כלליות, ובהן: מה הגבול בין מילה לועזית לעברית? באיזו מידה דוברי העברית מרגישים בזרותן של מילים לועזיות? עד כמה יש לשוות למילים לועזיות צורה עברית?

השאלות הכלליות הללו מצאו ביטוי בדיון במליאת האקדמיה (בישיבותיה ב"ח בטבת וב'ח באדר תשס"ד, 12 בינואר ו־11 במארכ 2004) בדבר כתיבם של שמות תואר לועזיים דוגמת השם שבכותרת – בתי"ו או בטי"ת, שעלה על סדר היום בשולי הדיון בתעתיק מלועזית לעברית. מדובר בשמות תואר לועזיים הנגזרים ממילים לועזיות בסיומת םֿ, והעיצור [t] מופיע בהם לפני הסיומת םֿ, והשאלה: האם ייכתב םֿתי כגזירה משם העצם כפי שהוא בעברית (**דרמתי** מן דרמה), או ייכתב םֿטי כפי שאילה משם התואר הלועזי (**דרמטי** מן dramatic)? יצוין שהשמות שמדובר בהם מקורם ביוונית, ובצורות הנוטות מהם בא ההגה [t].

החלטות קודמות בסוגיה זו היו החלטות נקודתיות: בישיבת המליאה בשבת תשל"ו (זה"א כא–כד, עמ' 204) נדונו המונחים **סכמה, סכמתי** במסגרת מונחי הפסיכולוגיה, ובסיום הדיון ביקש פרופ' זאב בן־חיים, נשיא האקדמיה באותה העת, "שייקבע כי 'סכמתי' נכתב בתי"ו ולא בטי"ת" בנימוק שהמילה היא כאילו עברית. הצעתו התקבלה.

בדומה להחלטה זו אנו מוצאים החלטה של ועד הלשון בעניין **דרמתי**. במונחי התאטרון משנת ת"ש (1940) בהערה המלווה את המונח יועץ דְרַמְתִּי נכתב: "רק הצורה 'דרמתי' נכתבת בתי"ו, כי היא גזורה מן 'דרמה' בעברית, ואילו שאר הצורות בטי"ת על פי היוונית". ואכן, המונח **דְרַמְטוֹג** נכתב שם בטי"ת.

עיון במאגר המונחים של האקדמיה מעלה תמונה לא אחידה בכתיבם של שמות תואר אחרים: **פְּרִיִּסְמִי** לעומת **פְּרִיסְמִי**, **ארומטי** לעומת **ארומתי**, וכן מצאנו **לימפתי**, ובעת האחרונה נקבע **תמטי**. שמות תואר אחרים אין כנגדם שם עצם המשמש שימוש של ממש בעברית, והם כתובים בדרך כלל בטי"ת: **כרומטי** ונגזריו, **פסיכוסומטי, פְּנִימִי** (pneumatic).

הסוגיה הנדונה קשורה לשאלה באיזו צורה מעבירים לעברית את שמות התואר הלועזיים: האם גוזרים אותם מן השמות הלועזיים כפי שהם בעברית, או שואלים את שם התואר הלועזי – כלומר עם צורך שם התואר הלועזי – בסיומת םֿ? פְּפוּעַל רוב רובם של שמות התואר הלועזיים המשמשים בלשונו אינם נגזרים גזירה ישירה משם העצם הלועזי כפי שהוא בעברית אלא משם התואר בלועזית. לדוגמה: אנרגייה – אנרגטי, ספורט – ספורטיבי, אופוזיציה – אופוזיציוני, מוסיקה – מוסיקלי, מולקולה – מולקולרי.

שאלה זו עלתה בהמשך הדיון בשנת תשל"ו הנזכר לעיל (זה"א כא–כד, עמ' 204–206) בקשר לצורת שם התואר מן **פרדוקס – פרדוקסלי** או **פרדוקסי**. חברי האקדמיה שהשתתפו בדיון הכירו בְּקוּשִׁי לשנות את הנוהג המושרש, וכך ניסח זאת אחד החברים: "כלום מעכשיו נאמר פִּיסִיקִי, מוֹסִיקִי במקום פִּיסִיקְלִי, מוֹסִיקְלִי? נצטרך להרגיל את עצמנו בתרגיל ממושך וקשה לומר כך". בסופו של הדיון הוחלט לקבוע את שתי הצורות: **פרדוקסלי ופרדוקסי**.

לקראת הדיון במליאת האקדמיה בשאלת הכתיב םֿתי או םֿטי נבדק נוהג הכתיבה שהמילונים העבריים מציגים. הנה כמה מן הנתונים: במילון אבן־שושן כתובים ב־תי שמות התואר האלה: ארומתי, דרמתי (וכן דרמתיות; אבל דרמטיזציה, דרמטיקו), סיסטמתי (וכן סיסטמתיות, סיסטמטיקה), פרובלמתי (וכן פרובלמתיות,

ממכון מז"א מי מכיר? מי יודע?

פינות הלשון שנדפסו בעיתון "הארץ" בשנים תרצ"ג–תש"ח, כ־600 מספרן, קובצו ועובדו במכון מז"א לעיונם של חוקרי העברית החדשה. צורפו אליהן מפתחות מפורטים של אוצר המילים והנושאים הדקדוקיים הנדונים בהן. מקצת הפינות יתפרסמו באסופה שתצא לאור בהוצאת האקדמיה ללשון. את הפינות כתבו מאות אנשים – בלשנים וחובבי לשון, ואף שהיו בהם שהרבו לפרסם, לא תמיד הצלחנו לחשוף את זהותם. אנו פונים לציבור קוראי "אקדס" ומבקשים פרטים ביוגרפיים על האנשים האלה:

ב' אברונין, אחבעם, מ' בן־בית, הרב א"ד ברקובסקי, י"ש גורדון, ח' גורניצקי, א"ל גראייבסקי, ד"ל גרנובסקי, י' כרמיאלי, ש' לבבי, סגול, פתחיה, ש' רזי, ר"מ רייכלין.

סמדר ברק

מוזאון קטור

מוזאון קטור

אתר המשמש מוזאון, והמוצגים בו הם מבנים ומתקנים (היסטוריים, ארכאולוגיים וכדומה) שהיו באתר או שהובאו אליו. הביקור במוזאון הקטור כרוך בסיוור במבנים ומחוץ להם.

המילה קטור היא על יסוד האמור ביחזקאל (מו, כב): "חצרות קטורת", על פי מה שפירשו חז"ל במשנה (מידות ב, ה) את הכתוב הזה: "ואין קטורת אלא שאינן מקורות".

- (באנגלית: open air museum)

עטוי

עיטוי

ציפוי של יריעת ניילון (דקה או עבה) המודבקת בחימום ובלחץ על צדו האחד או על שני צדיו של נייר או של קרטון. נוהגים לעטות כרטיסים (כגון כרטיסי זהות, כרטיסי עבודה לתלמידים), כריכות ספרים, דפי ספרים לפעוטות ועוד.

בצד המונח עיטוי נקבע מונח מקצועי בתחום שימור הנייר והוא עיטוף (באנגלית: capsulation, encapsulation); משמעו - הכנסת מסמך בין שתי שכבות ניילון שקופות (ללא הדבקה למסמך עצמו) וחתימת העטיפה בכל היקפה.

- (באנגלית: lamination)

אזור תפעול

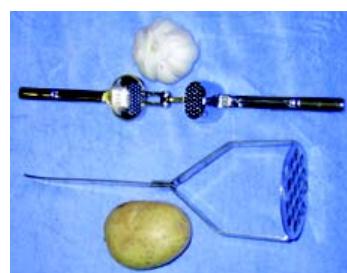
אזור תפעול

אזור שיש בו מבנים ומתקנים המשמשים לתפעול ולתחזוקה והתומכים במערכת גדולה, למשל נמל תעופה. באזור התפעול של נמל התעופה יש רחבות לתחזוקת מטוסים, מפעלי מזון, מוספים למכוניות או למטוסים, תחנות דלק תפעוליות, משרדים עורפיים של חברות התעופה ועוד.

- אינפורמנט (באנגלית: informant)

אדם המשמש מקור מידע לשוני או חברתי-תרבותי לחוקרים בתחום הבלשנות, הפולקלור והאנתרופולוגיה. החוקר יכול להקליט את המסרן או את העד, לצפות בו או להציג לפניו שאלות על אורחות חייו, מנהגיו וכדומה.

מסרן, יעד

כותש שום וממערך

תן דעתך

האקדמיה ללשון העברית שינתה קביעות קודמות הנוגעות לכלים לריסוק ירקות, ואלה הקביעות החדשות: **פּוּתֵשׁ שׁוּם** (באנגלית: garlic press) הוא הכלי המיוחד לכתישת שום; **מְמַעֵךְ** הוא הכלי המועך תפוחי אדמה מבושלים לְמַחִית (באנגלית: potato masher).

מְסֵרוֹן

מסרון

מְסֵר כְּתוּב קֶצֶר הַמְשׁוּדָר לְטֵלְפוֹן נִייד מְטֵלְפוֹן נִייד אַחַר אוּ מִן הַאיִנְטֵרְנֵט.

- (באנגלית: Short Message Service, SMS) (Short Message Service)

פְּרִצּוּפוֹן

- (באנגלית: emoticon; קיצור של emotion icon)

סמל או סימן המביע רגשות והמשוגר בדואר האלקטרוני או במסרונים. משתמשים בסימני המקלדת ליצור מעין פרצופים המביעים רגשות, כגון פרצוף שמח (smiley) 😊, פרצוף עצוב 😞 או סימן כגון :- (לשמחה, וסימן כגון :- (לעצב).

טֶכְנֹלוֹגְיָה פְּשׁוּטָה

- (באנגלית: low-technology)

המונח טכנולוגיה פשוטה הוא ניגודו של המונח טכנולוגיה עילית (high-tech). בכלל הטכנולוגיה הפשוטה ענפי המזון והמשקאות, הטקסטיל, ההלבשה ומוצרי העור, הנייר, הדפוס, העץ ומוצריי. הטכנולוגיה הפשוטה והטכנולוגיה העילית נבדלות זו מזו במידת התחכום הטכנולוגי ובמידת המחקר והפיתוח.

נִקְדַּת מִדּוֹד

נקודת מידוד

- (באנגלית: bench-mark)

נקודת התייחסות הנקבעת מראש, ואליה משווים תוצאות המתקבלות במדידות שונות, כגון גובה או מיקום של עצמים בתחום המיפוי והגאודזיה, או ביצועים בארגונים ובמערכות. למשל בקביעת "הישגים לימודיים נדרשים" ("סטנדרדים") במערכת החינוך – נקודות המידוד מציינות תפקוד לימודי מצופה (ידע ומיומנויות) בשלבים השונים של שנות הלימוד, כגון "כתיבה בכתיב נכון ובכתב קריא" בסוף כיתה ד'.

bench-mark במקורו הוא "עצם תמידי המסמן את הנקודה שרומה נמצא מעל למישור ייחוס מסוים, למשל מעל פני הים".

מִדּוֹד

מידוד

- (באנגלית: benchmarking)

בתחום הניהול של חברות וארגונים – תהליך של שיפור ביצועים על פי השוואה לארגונים אחרים. התהליך כולל הגדרת נקודות מידוד של הביצועים; בחירת ארגונים מובילים בתחום לשם השוואה; איסוף הנתונים מן הארגון הנבדק ומן הארגונים האחרים; זיהוי הגורמים להבדלים ולמידת שיטות עבודה; נהלים וכדומה העשויים לשפר את הביצועים; התאמתם והטמעתם בארגון הנבדק.

ממדבר שׂין – על הסמ"ך הנכתבת בשי"ן

מאת אמנון שפירא

ואלה בכל ש שהגייתה כאות **ס**, ויש שהוסיפו מעל האות **ש** אות **ש** זעירה לציון שי"ן "אמתית". בניקוד הטברני הנהוג בידינו מצוינת האות **ש** הנהגית כאות **ס** בנקודה מעל חלקה השמאלי, וכאילו לא דיי בכך, השי"ן ה"אמתית" מסומנת בנקודה מעל חלקה הימני כמי שרוצה לייחד תפוח-עץ מתפוח-אדמה.

מה הייתה הגיית העיצור **ס** שבימים קדמונים נכתב באות **ש** ונהגה בפניו כאות **ס**? אם נניח שהגיית **ס** ו-**ש** הייתה קרובה להגייתן בפניו, סביר לדמות הגה ביניים בין ההגה [ʃ] (=שי"ן) ל-[s] (=סמ"ך). היו שדימו הגה מעין השורק האטום החכי בפולנית, שכתבו שלא לפני תנועה הוא **ס**, וכך נהגו לתעתק את האות **ש**.⁶ בהשקפה כללית על השמית אין הצדקה לחפש הגה בין **ש** [ʃ] לבין **ס** [s] שהרי בערבית ובחבשית הקדומה דווקא ההגאים המקבילים ל-**ס** ול-**ש** שלנו התלכדו להגה אחד,⁷ הנבדל מההגה המקביל ל-**ש** שלנו.⁸

מאימתי הפסיקו היהודים להבחין בין **ס** ובין **ש**? המדקדק הצרפתי ז'ואיון (P. Joüon) טוען: "מקדמת דְנָא" (ובלשונו: depuis une époque immémoriale). מה זמנה של אותה "קדמת-דנא" ואיך השקפתו עולה בקנה אחד עם היותו מודע שהתהליך חל רק בקרב היהודים, להוציא את השומרונים? אצל השומרונים (בדומה לתהליך הקדום בבבלית ובאוגריתית) השתווה העיצור **ס** עם העיצור **ש**, והאות **ש** הפכה לחד-ערכית בהגייתה (בדומה לתהליכים שהפכו את האותיות **ח** ו-**ע** לחד-ערכיות כפי שצוין לעיל). לדעת הפרופ' זאב בן-חיים אין לפנינו "קריאת אותיות" (דהיינו כל **ש** נהגית [ʃ] בלא כל קשר להגה ששיקפה האות) אלא תהליך שחל בשומרונות לפני השפעת הארמית. אפשר להבין מדבריו שבאמצע האלף הראשון לפסה"נ כבר הגו השומרונים את שני ההגאים הנכתבים באות **ש** בשווה, [[ʃ]], ואילו היהודים הבחינו בין שלושה שורקים לא-נחציים, והתהליך של השתוות **ס** ל-**ש** קשור לתהליך שחל בארמית. הנחתו של ז'ואיון ("מקדמת דנא") איננה עולה בקלות עם השימוש העקיב באות **ש** בארמית של ספר דניאל (אמצע המאה השנייה לפסה"נ). כתיב היסטורי:

לעומת ז'ואיון סברו המדקדקים הגרמנים באָאָר וּלְאָאָר שבכל ימי חיותה של העברית נבדלה **מ-ס**, ורק עם מותה של העברית (לדעתם: במאה השנייה לפסה"נ) התמזגו שני ההגאים בהשפעת הארמית. באואר ולאנדר אינם טורחים לתרץ את חילופי האותיות **ש** (דהיינו **ש**) ו-**ס** במקרא בטקסטים שלכל הדעות זמן חיבורם קודם למאה השנייה לפסה"נ. הָראו בחילופין פרי העתקה של סופרים מאוחרים?

תוצאות מיזוג ההגאים ניכרות ביתר בספרי המקרא הנחשבים למאוחרים. עיקרן – שימוש באות **ס** (החד-ערכית) במקום האות **ש** (הדו-ערכית).⁹ וכך אנו מוצאים בספר עזרא (ד, ח): "וַיִּסְכְּרוּ עֲלֵיהֶם יַעֲצִים לְהַפֵּר עֲצָתָם". ובשיר השירים – "סְתוֹ" ו"סְהַר" (אבל "שְׁהָרוֹן" בספר שופטים ובישעיהו) ולא "שְׁתוֹ" או "שְׁהַר" כפי שיכולנו לצפות על פי ההשוואה לערבית (شَاءَ 'חָרְף', شَهْر 'יָרַח').

אבל כבר בספר בראשית (כב, יג) אנו מוצאים "סְבָבָה" הקשור מן הסתם ל"שׁוֹבָבָה" ו"שְׁבָבָה" (השווה شَبِكَ 'קלע', شَبَّكَ 'חלון', אם כי בשומרונות "בסבב" afsābāk). שכחה פחות התופעה ההפוכה: **ש** הנהגית כ-**ס** בלא הצדקה היסטורית לכתיב כמו "הַלְלָת וְשַׁבְּלוֹת"

נוח לתאר את מכלול העיצורים בשפות השמיות המתועדות ואת היחסים שביניהן בהנחה שבאם השמית¹ היו 29 עיצורים.² בעברית שתיעדו הנקדנים בסוף האלף הראשון לסה"נ היו 22 עיצורים. גם הכתב שנכתבו בו התועדות העבריות הקדומות ביותר, בן 22 אותיות הוא. התלכדות עיצורים שבעבר נבדלו בהגייתם, לעיצור אחד היא המקור להצטמקות מערכת העיצורים מ-29 עיצורים ל-22, דהיינו הקטנת המערכת בשבעה עיצורים. בארבעה עיצורים נבדלה דרכה של העברית מהארמית, ולכן אף שמערכת העיצורים בעברית ובארמית באלף הראשון לסה"נ שווה, שונות התולדות של מיזוג אותם ארבעה עיצורים שנטמעו באחרים: שְׁלָג//תְּלָג, זְהָב//זְהָב, צַל//טַלל, אָרֶץ//אָרֶק//אָרֶע. אין עדויות הסותרות את ההנחה שבעברית קדם אותו תהליך לתועדה העברית הראשונה, לוח גזר (המאה העשירית לפסה"נ).

בתהליך התמזגות שלושת העיצורים הנותרים בעיצורים אחרים העברית שווה לארמית ונראה שאין יד המקרה בדבר. ההשוואה לערבית מלמדת שבהגה הנכתב באות **ע** התמזגו שני הגאים: חוכך קולי לועי (ع) וחוכך קולי וילוני (غ), ובמקביל באות **ח** התמזגו חוכך לא-קולי לועי (ح) וחוכך לא-קולי וילוני (ج). יכולנו לשער שגם התהליך הזה, כהתליכים שצוינו לעיל, קודם לראשית הכתיבה העברית. אולם בתעתיק השמות העבריים ליוונית בתרגום השבעים (המאה השלישית לפסה"נ) נמצא שלפעמים תועתק ההגה הקולי-וילוני באות γ (למשל עֶזָה Γύζα) ומקבילו הלא-קולי באות χ (למשל חֶבְרוֹן Χεβρών). לעומת זאת אין ציון להגאים הלועיים, והוא הדין בחלק מהיקריות ההגאים הווילוניים. האפשר להסיק מהתעתיקים שהניגוד בין החוככים הלועיים לחוככים הווילוניים עדיין נשמר במאה השלישית לפסה"נ? או שמא חוסר העקיבות בתעתיק הווילוניים מעיד על תהליך ההתמזגות שכבר התחיל בתקופה ההיא? מכל מקום נראה שבשחר כתיבת העברית נבדלו החוככים הווילוניים מהלועיים, אבל כתב כ"ב האותיות של השמית הצפונית-מערבית לא סיפק לעברים כלי להבחין ביניהם.³ התמזל מזלם של העברים וכל אחד מצמדי העיצורים שכתבו קדמוניהם בסימן אחד (**ח** או **ע**) התמזג לעיצור אחד, ולא נשאר זכר להבחנה הקדומה.

שונה המצב בתהליך שהוליד את אות הרפאים שי"ן. מקובל להניח (שלא כדעתו של אליעזר בן-יהודה) שבראשית האלף הראשון לפסה"נ, כשהמילים שְׁלוֹשׁ וּשְׁבַע (בארמית: תְּלַת וּשְׁבַע) כבר פתחו באותו עיצור, היו עיצוריהם הראשונים של הפעלים שְׁכַר ("שְׁתו וְשָׁכְרוּ דוֹדִים"), שְׁכַר ("שָׁכַר שְׁכָרְתִּיךָ דְּדוֹדָי בְּנִי") וּסְכַר ("וַיִּסְכְּרוּ מַעֲיֵנַת תְּהוֹם") שלושה עיצורים שונים (להלן יצוין העיצור הפותח את הפועל שְׁכַר בסימן **ש**, שְׁכַר - **ס**, **ס**כַר - **ס**). השימוש באותה האות, **ש**, בכתיבת העיצורים **ס** ו-**ר** אף הוא תולדה של מגבלות כתב כ"ב האותיות של השמית הצפונית-מערבית.⁴ אך כאן איתרע מזלם של העברים היהודים (אך לא השומרונים). שלא כבמעשה האותיות **ע** ו-**ח**, לא התמזגו שני העיצורים שנכתבו באות **ש**. העיצור **ס** נהגה בפי היהודים מתקופה מסוימת דווקא בשווה לעיצור **ס**. בכרבע מהיקריות האות **ש** במקרא היה על הקורא להגות אותה כאות **ס**. הנקדנים הבבליים הוסיפו סמ"ך זעירה מעל האות **ש** שהגייתה כאות **ס**,⁵ אלה – רק במקום שנראה להם שהקורא עשוי להשתבש,

זמנים ומקומות שונים או מקבילות אטימולוגיות: **אמסטרדאם**, **בודאפשט** (באנציקלופדיית מסדה תרצ"ה מנוקדת שי"ן שמאלית), **בוקארשט**, **שונצינו**, **שטוקהולם**, **שטרלינג** (אבר־שושן: שְׁטְרֶלְיִנג), **ז'ק"ש**, **השולטאן שוליימאן**, **שומשום** (בדומה ליידיש: **שמש**). בדרך פלא לא זכינו בכתבי **שקודה** כפשרה בין ההגייה הצ'כית להגייה הישראלית.

הדו־ערכיות של האות **ש** מפרנסת את בעלי "אל תאמר... אָמור...": אל תאמר **שְׂדָרוֹת**, אמור **שְׂדָרוֹת**; אל תאמר **פְּשָׁה הַנֶּנֶע**, אמור **פְּשָׁה הַנֶּנֶע**; אל תאמר **שְׂרָדָה**, אמור **שְׂרָדָה**; אל תאמר **כְּבֶשֶׁת הַמְּטוֹס/הַנְּגִמָּה**, אמור **כְּבֶשֶׁת**; אל תאמר **לְשַׁבֵּר אֶת הָאֵזֶן**, אמור **לְשַׁבֵּר אֶת הָאֵזֶן**.

הכותב העברי מתחבט בין **סְרִט לְשַׁרְט**, **סְרִט לְשַׁרְט**, **בְּסָם לְבֶשֶׂם**, תמה אם יש הבדל במשמעות בין **סָב לְשָׁב**, **תַּפְס לְתַפֵּשׂ**, **מַסְתַּפֵּק** אם יש קשר בין **מַפְשָׁעָה לְפֶסַע**, בין **סָח לְשִׁיחָה**, **אָרֶשׁ לְאָרוֹסִין**, ומסתבך בכתבן של מילים משורש **פּרס** ככתיב מאוחר של **פּרשׁ וּפּרס** שמלכתחילה נכתב ב־**ס**.

אין ספק שהשלמת התהליך ההיסטורי, כתיבת כל [s] באות **ס**, יש בה ברכה לכתבי העברי. עם זאת יש לתת את הדעת כמה הומוגרפים (תיבות השונות במשמעותן ושוות בכתבן) ייווצרו אם נמיר **ש** הנהגית כ־**ס** באות **ס**. אזכיר את הדבקית בגנות שר ביטחון בממשלת ישראל שלדעת הכותב הפקיר את ביטחון העם: "פלוגי - סר הביטחון". (הצירוף איננו מאפשר **שר** [ז'מֶר/מְזֶר] או **סר** [ז'עֶר]).

קשה להגיע למניין התיבות שבהמת **ש** שבהן ב־**ס** יצא שכרנו בהפסדנו. אין מנוס להביא בחשבון את המערכת כולה. למשל הפיכת **כבש לכבס** ("סה נְכַבֵּס כבר נגזזו") משפרת את הכתיב והעיצור הסופי חֲדַעֲרִכִי, ובמקרה שלנו אכן יש בלשונו הניגוד **כְּבֶשׂ וְכָבֵשׂ**; אבל צורת הרבים, **כבסים**, מנטרלת את הניגוד **כבשים/כבסים** ואין להפריד בכתב בין צורת היחיד לצורת הרבים, כפי שלא היה ראוי לערב **ס** ו־**ש** בהיקריות אותו שורש (**פסע/מפשעה, סח/שיחה** דלעיל).

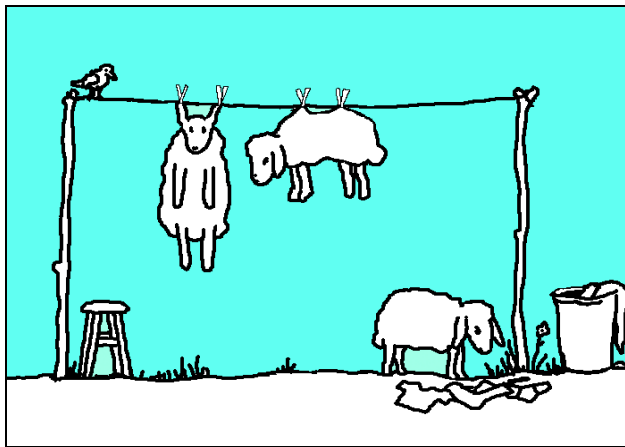
בדיקה קלה העשויה ללמד משהו על מידת ההפסד שבכתיבתה של כל **ש** הנהגית כ־**ס** באות **ס** היא בדיקת השורשים. בלשונו כשישים שורשים שיש בהם **ש** הנהגית כ־**ס**. בשישה מהם (**בשר/בסר, נשג** [השג/נסג, עשי/עסי, שגשג/סגסג, שמך [שְׁמִיכָה]/סמך, וגם **שמל** [השְׁמַאיל]/סמל) אם כי תקיעת ה־א האטימולוגית־המדומה בכתב או בהגייה¹³ עשויה למנוע הומוגרפים) יש ניגוד בין **ש** הנהגית כ־**ס** ובין **ס** אמיתית (דהיינו שמוצאה **ס/s** קדומה) ואין ניגוד ל־**ש** הנהגית [ʃ] כמו **נגש/נגש/נגס** (מארמית?). בשישה אלו הפישוט של היחס בין הכתיב להגייה עלול לעלות ביצירת הומוגרפים. לעומת זאת מצאתי חמישה־עשר שורשים שיש בהם הניגוד **ש** לעומת **ש** (ובכלל זה **ש** ו־**ס** המשמשות בערבוביה) כגון **עשר/עשר, שבוע/שבוע**. נראה שלא החשש מהומוגרפים בלשון המשוּפעת ממילא בהומוגרפים יהיה בעוכרי השלמת תהליך פישוט הכתיב, דהיינו המרת כל **ש** הנהגית כ־**ס** באות **ס**. האויב הגדול הוא שמרנותם של העברים המבקשים לשמר את מה שהורגלה עינם בו מבלי להבחין בין עיקר לטפל, ומן הסתם יראו ב־**עשר שקל** פגיעה קטנה ב"ציפור הנפש" של העברית מ־**עסרה שקלים**.

בקהלת א, יז או "מְשֻׁמְרוֹת" (קהלת יב, יא). בכל ארבע היקריותיה של המילה **פֶּעַס** בספר איוב היא נכתבת באות **ש**. אמנם אין לשורש **כעס** אחים מחוץ לעברית ולארמית, אבל בשל שכיחותו הרבה במקרא, תמיד באות **ס** (להוציא את איוב כנזכר לעיל), סביר להניח שדווקא האות **ס** היא המקורית (בכל היקריות השורש בספר דברים אין המסורת השומרנית שונה מהיהודית).¹⁰ בתקופת חיותה המאוחרת הלך כתיבה של העברית והשתחרר מכבלי המופת של עותקים קדומים של ספרי המקרא, ובכתבי יד עתיקים של המקורות התנאיים מצויה האות **ס** במקום **ש** אף בשורשים רווחים במקרא, כגון **עסר, עסה**.

אפשר שלו הוסיפה העברית להתקיים כשפה חיה, היינו זוכים שיושלם התהליך והאות **ש** תשמש רק לציון ההגה [ʃ]. משפחה העברית לשפת כתיבה וקריאה בלבד, התחזקה השפעתם של נוסחים קדומים של ספרי המקרא, והתייצב כתיבן של מילים רבות (בעיקר המילים הנפוצות) באות **ש** על אף הגייתן בהגה [s], שכתבו החד־משמעי הוא באות **ס**.

סדר כ"ב האותיות קדום כמעט ככתב כ"ב האותיות עצמו (כשלושת אלפים שנים). שיקולים פונטיים מעולם לא התערבו במניין האותיות ובסדרן. בשירה המקראית שפסוקיה ערוכים בסדר האלף־בית נכללים בחטיבת האות **ש** גם הפסוקים הפותחים ב־**ש** (מזמור קיט בתהילים ופרקים ג וד באיכה), כשם שאין המשורר מפריד בין שתי עיניו או שתי חיותיו, אבל על כך אין איש תמה.¹¹

בדורות האחרונים נראה חדשה בארץ: רבים זיכו את האות **ש** הנהגית כסמ"ך בעצמאות, כאות שווה לאחיותיה (את הסימן המיוחד בתעתיק, **ś**, כבר הזכרת), וכך עלה מספר אותיות הכתב

אייר יונתן שפירא

ל־23, ושם ניתן לה: שין, והיו שנתנו לה מקום בסדר האלף־בית לא לאחר השי"ן ה"אמתית" אלא דווקא לפניו בנימוק תמוה שבכך הם מקרבים אותה לאות **ס** הקודמת לה שבע אותיות (אבל כך הרחיקו אותה אחינו האשכנזים מהתי"ו הרפה [sof]...). בסדר זה תקדם המילה **מְשָׁחָה** למילה **מְשַׁחָת** (ואצל מאחרי־שין יקדם **מְשַׁחָתָה** ל**מְשַׁחָה**). בכבוד שכזה לא זכתה מעולם האות וי"ו (למשל). איש לא הציע לקיים כאותיות לעצמן **ו** (עיצור) - **ו** - **ו**. שלמה מאנדלקרן בקונקורדנציה לתנ"ך מקדים **ש** ל־**ש**, אבל שוכח את העיקרון כשארן מדובר בעיצור הראשון: **בשל** יקדם ל**בשם**, **עשק** יקדם ל**עשר**.

המונח "שין" עצמו דר־משמעי. מכנים בו כל אות **ש** הנהגית [s] כגון האות **ש** בשם **בנבנישתי**. אנשי הלשון מכנים בו את ההגה העברי (או השמי) הקדמון כגון ההגה שבראש המילה **קָתוּ** משיר השירים. ולעתים קרובות מדי משתמשים ב"שין" ואין מפרשים למה מתכוונים. גם האות **ś** שנזכרה לעיל רב־משמעית: היא משמשת לציון כל **ש** הנהגית כ־**ס**, ויהא מוצאה אשר יהא, לציון אותו עיצור קדום שלימים התלכד עם ההגה הנכתב באות **ס**, ויהא כתיבו אשר יהא (**ש** או **ס**), לציון אביו מולידו של אותו עיצור באס־השמית ולציון השורק הצדי שבדרום־עברית חדשה (ראה הערה 8).

היו שראו בערכיות הכפולה של האות **ש** תרומה ידידותית לכתבנו המתירני.¹² וכך נמצא כתיבים המרחפים בין כתיבים והגיות של

יום עיון פתוח

על החלטות האקדמיה בדקדוק ובמינוח, בכתיב ופיסוק
על מאגר המונחים באינטרנט
על מפעל המילון ההיסטורי
על מכון מו"א

בתכנית: הרצאות, סדנאות, רב־שיח

* פרטים יבואו *

יום העיון יהיה ביום שני, ט' בתמוז תשס"ד (28 ביוני 2004)
משעה 3:30 אחר הצהריים, בבית האקדמיה בגבעת רם

מוזמנים: עורכי לשון, מתרגמים, מורים וסטודנטים
ללשון, מורי אולפן, אנשי תקשורת

דמי השתתפות: 20 ש"ח

הרשמה מוקדמת:

טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: acad5u@shum.huji.ac.il

הכינוס המדעי המשותף

לאקדמיה ללשון ולחוגים ללשון העברית
באוניברסיטאות בארץ
לציון יובל לאקדמיה ללשון העברית

בנושא

מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה

מושב הכינוס:

מושב א: התגבשות העברית החדשה 13:15–11:00
מושב ב: התקן והמציאות בלשון 16:00–14:30
מושב ג: פועלם של אישים ושל סופרים 17:45–16:30
מושב ד: ראשית העברית החדשה 19:30–18:15

הכינוס יהיה ביום שני, ד' בסיוון תשס"ד (24 במאי 2004)
בבית צרפת, קריית האוניברסיטה העברית
ע"ש אדמונד ספרא, גבעת רם

מְדַבֵּר שִׁין (הערות)

המשך מעמ' 7

1. המקבילים במידה רבה לשלושת השורקים הלא-נחציים העבריים הקדומים (גם הכתובות הקדומות מאותו חבל ארץ מעידות עדות שווה). ל-S העברית מקביל ההגה [s], כבכל הלשונות השמיות; ל-S מקביל ההגה [ʃ] כבערבית; ההגה המקביל ל-S שלנו מתואר כמעין [ʃ] צדית או [ʃ] לא קולית (הדומה לעיצור הכתב בוולשית באותיות Llanelli: Il).
2. שימוש זה שווה לנוהג בארמית הבינונית: האות ש המציינת את ההגה [s] הולכת ונדחקת מפני האות ס (עסר, יעשר, יענא) בארמית הסורית הגיע התהליך להשלמתו: כל [s], ויהי מוצאה אשר יהיה, נכתבת באות ס (||s||), והאות ש (||s||) חד-ערכית.
3. למתמיהים על השימוש באות ש (ש) במקום שיש s היסטורית נזכר שבימים שנבדל \$ מ-S היה ההגה \$ מצוי בלשון יותר מההגה s, ובעת שהתמזגו שני ההגאים היו לפני הקורא יותר הגאי [s] הכתובים באות ש מהכתובים באות ס.
4. בסידור האלף-ביתי שילבו הפייטנים מילים הפותחות ב-S לפי צורכיהם: על פי הגייתן (במקומה של האות ס) או על פי כתיבן (במקומה של האות ש). אפשר שביטול הניגוד בין [ʃ] ובין [s] בצרפת ואשכנז במאות הי"א-י"ג תרם לאותה חירות.
5. כתיב שאיננו כופה עליך הונדה (במקום ההגייה הרווחת הונדה) וכן קונדיטוריה (קונדיטוריה), סובארו (סובארו), פורונרפיה (פורונרפיה), סייקו (סייקו).
6. "נְאֻשְׁמְאֵלָה" (בראשית יג, ט); "תְּשֻׁמְאֵלָיו" (ישעיהו ל, כא).

1. "פרוטורשמית" – אותה לשון מדומה או משוחזרת שהשתלשלו ממנה כביכול או בעליל כל הלשונות השמיות.
2. דיי בעברית ובערבית לשחזור מערכת העיצורים השמית הקדומה.
3. כשם שאין הכתיב האנגלי מספק כלי להבחין בין [θ] ובין [ð] (שניהם ייכתבו בצמד האותיות th :this thing [θis θɪŋ]) או כשם שאין הכתיב האיטלקי מספק כלי להבחין בין [ts] ובין [dz] (שניהם ייכתבו באות z :mezzo ['meddzo], יאָמֶצֶע, ['mettso] יְבֹשֶׁל מְדִי).
4. גם בצידונית ("פניקית") שני ההגאים נכתבים באות אחת, ואפשר שכבר נתמזגו בה שניהם.
5. התופעה מזכירה את ה-z הזעירה שבתחתית האות ç בלשונות הרומאניות.
6. אפשר שעל מידת בינוניותו בין [ʃ] ובין [s] יעיד הסיבור הפונטי המתבטא בכתיב שלונסקי (Ślaski) וסנקביץ (Sienkiewicz). בפולנית שני השמות פותחים באותו עיצור.
7. בערבית הוא נכתב באות ס ונהגה [s], בחבשית הוא נכתב באות ה.
8. בערבית ש [ʃ], בחבשית ט. במסורת הקריאה החבשית בתימינו נהגות שתי האותיות ה ט – [s].
9. בניסיונו לעמוד על טיבו של העיצור השמי הקדום שהתפתח ממנו העיצור העברי הקדום \$, ספק אם נוכל למצוא סיוע רב בלשונות הדרום-ערביות החיות. בלשון חבל ארץ מְהָרָה (לאורך חופו הדרומי של חצי-האי ערב), למשל, נמצא שלושה עיצורים שורקים לא-נחציים

עיצוב: סטודיו אפרת

ISSN 0793-0593

כל הזכויות שמורות, תשס"ד ©

העורכת: **טלי בן-יהודה** • קָדָר והפקה: **אורית טרברג**
האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91034 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065

דואר אלקטרוני: acad3u@vms.huji.ac.il • אינטרנט: http://hebrew-academy.huji.ac.il